

FILOZOFIA VEDY V KLASICKOM PRAGMATIZME

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava, SR

VIŠŇOVSKÝ, E.: Philosophy of Science in Classical Pragmatism
FILOZOFIA 73, 2018, No 5, pp. 257-268

The aim of the paper is to expose the main characteristics of the philosophy of science as developed in classical pragmatism. The author differentiates between philosophy of science in narrow (internalist, epistemological) and broader (externalist, sociocultural) senses. Classical pragmatist philosophy of science embodies the integration of social, historical, anthropological, axiological, ethical and other aspects of science as substantial for its philosophical understanding. The relation between pragmatist philosophy and science is complex, both respectful and critical. It is neither anti-scientistic nor scientific philosophy. To understand it, the author provides the reconstruction of the key historical stages of the relations between classical pragmatism and logical positivism/empiricism. Further, the overall outline of the main features of the conceptions of science in Ch. S. Peirce, W. James and J. Dewey with the focus on the concept of inquiry and its sociocultural context is provided. This all adds up to the conclusion that the core of the classical pragmatist philosophy of science is the Deweyan “cultural naturalism”.

Keywords: Pragmatism – Philosophy of science – Logical empiricism – Peirce – James – Dewey – Inquiry – Realism – Naturalism

Úvod. Môžeme rozlíšiť filozofiu vedy v užšom a širšom zmysle. V užšom a tradičnom zmysle (najmä pod vplyvom pozitivizmu) je filozofia vedy epistemologickou, resp. metafyzickou disciplínou. Rieši problém vedeckého poznania ako špecifického prípadu poznania, jeho východisk, postupov, princípov, charakteru a výsledkov, resp. problém „ako je veda možná“ a ako je ukotvená (Ladyman 2002). V širšom a novšom zmysle filozofia vedy zahŕňa reflexiu jej dejín, kultúrnych, antropologických, axiologických, spoločenských, ekonomických, politických, psychologických, inštitucionálnych, organizačných a ďalších aspektov.¹

Pragmatistická filozofia vedy je skôr širšia ako užšia. To, čo sa tradične nazýva epistemológia (metodológia, logika) alebo metafyzika vedy, rozvíja na báze širších

---

¹ Veda je komplexný fenomén a bolo by chybou klásť tieto dva prístupy filozofie vedy proti sebe alebo preferovať jeden na úkor druhého, pretože vedu možno pochopiť iba pri celostnom prístupe. Takýto prístup pri analýze explanácie, indukcie a ďalších metodologických postupov z pozície pragmatizmu uplatňuje R. Almeder (2017).

sociokultúrnych hľadísk. Súvisí to s tým, ako pragmatizmus chápe povahu a poslanie filozofie ako takej.

V tomto texte sa sústredím na rekonštrukciu filozofie vedy klasického pragmatizmu v jej základných rysoch. Každý z klasických pragmatistov formuloval vlastné filozofické prístupy k vede, pričom ďalšie k nim pridali súčasní neopragmatisti.²

Pragmatizmus a veda. Pre pragmatizmus ako smer modernej filozofie (Višňovský 2014a, 11–19) je spojenie s vedou neodmysliteľné. Pragmatizmus nie je antiscientizmus, hoci na druhej strane to nie je ani scientizmus.

Filozofická idea pragmatizmu – maxima C. S. Peircea (Višňovský 2014b) – sa zrodila v hlave vedca, vyštudovaného chemika a univerzálneho polyhistora, ktorý v liste W. Jamesovi napísal, že „filozofia je buď veda, alebo nezmysel“ (Perry 1996, 291). Inkubátor s názvom Metafyzický klub, v ktorom táto idea dozrievala, utvorili ďalší vedci (Menand 2002), keď sa stretávali (na Harvardovej univerzite v rokoch 1870 – 1872), aby diskutovali o súvislostiach vedeckého pokroku, osobitne o Darwinovej evolučnej teórii. V centre ich pozornosti boli vedecká metóda a logika vedy v širokom zmysle. Peirce bol napokon ten, kto sformuloval princípy pragmatizmu ako vedeckej filozofie, dokonca „vedeckej metafyziky“ (Reynolds 2002), a nazval ju *prope-pozitivizmom*, teda „takmer-pozitivizmom“. Namiesto toho, aby sa Peirce „posmieval metafyzike..., extrahuje z nej drahocennú podstatu, ktorá vdýchne život a svetlo kozmológii a fyzike. Morálne aplikácie tejto doktríny sú rovnako pozitívne a mohutné ako ďalšie, ktoré sa nedajú ľahko klasifikovať“ (Peirce 1905/1998, 339).

Filozofia pragmatizmu mimo vedy ani nemohla vzniknúť.³ Práve veda sa stala mostom medzi ním a jeho vážnym rivalom – logickým pozitivizmom –, ktorý sa na desaťročia stal synonymom vedeckej filozofie i filozofie vedy (a pre niektorých ním zostal dodnes). Klasický pragmatizmus anticipoval niektoré kľúčové iniciatívy logického pozitivizmu, ale zachoval si aj ďalšie črty, vďaka ktorým sa vyhol redukcionizmu či slepým uličkám neskoršieho logického empirizmu. Napriek tomu, že istý čas kráčali spolu (1930 – 1950), ich spojenectvo nevydržalo.

---

² Filozofia vedy súčasného neopragmatizmu (R. Rorty, H. Putnam, N. Rescher, P. Kitcher, R. Brandom, H. Price, Ch. Misak, S. Haack, P. Godfrey-Smith a ďalší) si vyžaduje samostatnú štúdiu. Nemôžem sa tu zaoberať ani postavami ako C. I. Lewis, E. Nagel, W. Sellars, T. S. Kuhn, ktorých prínos do pragmatistickej filozofie vedy presahuje rámec tejto state. Rovnako musím vynechať afinity pragmatistickej filozofie vedy s inými koncepciami, najmä logických pozitivistov (R. Carnap, O. Neurath, C. G. Hempel, Ph. Frank, V. W. O. Quine), ale aj ďalších (E. Mach, P. Duhem, W. Ostwald, H. Von Helmholtz, P. Bridgman, L. Boltzmann, H. Vaihinger, L. Fleck, G. Bachelard, J. Habermas, B. Latour, I. Hacking).

³ Je známe, že zakladatelia pragmatizmu vykonávali experimentálny vedecký výskum: Peirce vo viacerých oblastiach (v geológii, astronómii a i.), James vo fyziológii a psychológii, Dewey v pedagogike a psychológii (Hickman 2011). Podľa tohto zamerania prvý rozvinul „filozofickú logiku vedy“, druhý „filozofickú psychológiu vedy“ a tretí „sociálnu filozofiu vedy“.

Pragmatizmus a logický pozitivizmus. Konexie klasického pragmatizmu s dedičstvom Viedenského krúžku v oblasti filozofie vedy boli naozaj komplexné, preto si na tomto mieste zasluhujú stručnú rekonštrukciu.⁴ Ich spoločná, takmer 100-ročná história prešla niekoľkými etapami – od analogických záujmov a sporadických kontaktov cez delikátnu alianciu až po ďalšiu bifurkáciu (Hardcastle, Richardson 2003; Richardson 2008).

Prvá etapa (1870 – 1930) bola etapou paralelného formovania oboch smerov. Ich vzájomný kontakt bol len výnimočný. Z hľadiska recepcie pragmatizmu vo Viedni však môžeme uviesť niekoľko takýchto výnimiek. Prvou bola dlhšia produktívna komunikácia medzi W. Jamesom a E. Machom (1882 – 1909), druhou práca W. Jerusalem (1854 – 1923) vrátane prekladov Jamesa, vďaka ktorým sa do myslenia členov Viedenského krúžku prilieval „pragmatický olej“ už od jeho vzniku (1924). Treťou výnimkou bolo pôsobenie nemecko-amerického filozofa P. Carusa (1852 – 1919), ktorý sprostredkoval v Strednej Európe niektoré práce Peircea a Deweyho. Spomedzi členov krúžku najaktívnejšími recipientmi ideí pragmatizmu boli Ph. Frank, H. Hahn, O. Neurath, R. Carnap a z kritického hľadiska sám M. Schlick (Stadler 1993; Uebel 2015).

Druhá etapa (1930 – 1950) bola etapou konvergencie a intenzívnych diskusií, dokonca kooperácie vďaka emigrácii logických pozitivistov do USA. Americkí pragmatisti ich privítali s empatiou ako spojencov. Z hľadiska recepcie Viedenského krúžku medzi pragmatistami môžeme takisto uviesť niekoľko výrazných príkladov. Prvým bol Ch. W. Morris (1901 – 1979), ktorý prišiel s ideou zjednotenia pragmatizmu a pozitivizmu. To našlo odozvu u O. Neuratha a R. Carnapa v ich spoločnom projekte *Medzinárodnej encyklopédie jednotnej vedy*. V rámci nej vyšlo 19 monografií od autorov z oboch táborov (1938 – 1969). Druhým významným plodom tejto spolupráce bol časopis *Philosophy of Science*, založený v Chicagu (1934). Centrom „amerikanizácie“, teda pragmatizácie Viedenského krúžku, sa stala Harvardova univerzita s jej hlavným protagonistom C. I. Lewisom (1883 – 1964). Spoločnou konceptuálnou platformou pre oba smery bol empirizmus, odkiaľ pochádza aj „premenovanie“ logického pozitivizmu v jeho americkej fáze na „logický empirizmus“ (Giere, Richardson 1996; Stadler 2003; Stadler 2015). V takejto verzii sa však tradičná interpretácia, podľa ktorej logický empirizmus ukončil vplyv pragmatizmu, vo svetle súčasných poznatkov javí ako nepresná. Bolo to aj naopak a logický pozitivizmus v podobe logického empirizmu sa stával jednou z verzii pragmatizmu (Misak 2013, 155-175). Nielen hlavní protagonisti Viedenského krúžku na americkej pôde (Carnap a Reichenbach), ale najmä ich najvýznamnejší žiaci (V. W. O. Quine a H. Putnam) sa

---

⁴ Zjednodušená recepcia pragmatizmu ako „americkej odrody pozitivizmu“ prenikla aj do slovenskej filozofie, a to najmä vďaka interpretácii britského marxistu M. Cornfortha (1953). Vyváženejší pohľad poskytuje práca I. Hozmana (1969, 90), ktorý poukazuje aj na vzťah pragmatizmu a behaviorizmu a píše, že pragmatizmus predstavuje „istú filozofiu vedy, resp. jej všeobecnú metodológiu“. Zásvätenú kritickú analýzu vzťahu pragmatizmu a logického pozitivizmu podal už predtým harvardský logik a „konceptuálny pragmatista“ C. I. Lewis (1941/1970).

začali čoraz viac obracať k pragmatizmu, ktorého vedecké prvky sa im javili ako perspektívnejšie než pôvodné prvky pozitivizmu.

Tretia etapa (1950 – 1970) dospela k divergencii – k rozkladu logického empirizmu zvnútra (Uebel 1992) a vďaka Quinovi, W. Sellarsovi a ďalším k rozchodu, ktorý zavŕšil R. Rorty (v r. 1970 – 2000). V rámci tejto etapy sa odohral „pragmatistický obrat v dejinách filozofie vedy“, ktorý vniesol do tejto oblasti naturalizmus, holizmus, externalizmus, pluralizmus, antiepistemologizmus, historizmus a ďalšie črty. Kľúčovú rolu v tomto obraze zohral T. S. Kuhn svojím antireprezentacionizmom, falibilizmom a dôrazom na vedecké praktiky, čím efektívne nadviazal na klasických pragmatistov (Mladenovič 2017). Po ňom sa filozofia vedy začala chápať ako sociokultúrna disciplína, hoci takého chápanie sa nachádzalo už u klasických pragmatistov, ktorí epistemológiu, ba ani metafyziku nechápali ako izolovanú záležitosť ľudskej mysle abstraktného individua. Podľa nich skúmanie a skúsenosť, poznanie a pravda sú sociokultúrne záležitosti. Dnes sa prínos tohto obratu principiálne uznáva (Newton-Smith 2000; Okasha 2002, 2; Stadler 2010).

Po roku 2000 sa črtá štvrtá etapa, ktorá je založená na prekonávaní priepasti medzi oboma smermi ešte v širšom kontexte, teda medzi pôvodne analytickou a kontinentálnou tradíciou (Prado 2003) či konkrétne medzi pragmatizmom a analytickou tradíciou (Calcaterra 2011). Môžeme hovoriť o novej konvergencii postanalytickej a postpragmatistickej línie, ktorá sa začína prejavovať v nových interpretáciách dejín filozofie vedy a logického pozitivizmu (Misak 2016; Pihlström, Stadler, Weidtmann 2017). Tento interpretačný trend „nového pragmatizmu“ poskytuje zadosťučinenie striktnému „neopeirceovskému“ krídlu, ktoré vždy akcentovalo výlučne autentický vedecký charakter pragmatizmu (Haack 2006; Misak 2007; Misak 2013).

Aký je teda vzťah pragmatizmu k vede? Vedu rešpektuje, ale neglorifikuje. Pokladá ju za mohutný nástroj pokroku, no nie za všeliak na všetky ľudské problémy. Pre pragmatistický prístup k vede je charakteristický holizmus, historizmus a kontextualizmus, ktoré vedu nechápu izolovane a nevytrhávajú ju z jej prirodzených súvislostí. Veda nie je nič magické, je to prirodzená ľudská činnosť, ktorá vyrastá z každodennej skúsenosti. Medzi touto skúsenosťou a vedou je kontinuita. Veda je sice špeciálna ľudská činnosť, ale je to vždy len ľudská veda so všetkými znakmi ľudskosti (ako o nich písal už F. Nietzsche). Veda nie je absolútna a aj jej objektivitu či univerzalitu treba pochopiť inak, než sa tradične chápala a často dodnes chápe. Veda je podľa pragmatizmu druh ľudského skúmania, pričom skúmanie vôbec (aj mimovedecké) je jedným zo základných znakov človeka a jeho života. Človek je bytosť, ktorá potrebuje skúmať a má na to prirodzené dispozície. Veda je spoločný názov pre rôzne druhy ľudského skúmania.

Filozofia vedy v klasickom pragmatizme: Peirce, James, Dewey. Východiskom filozofických názorov klasických pragmatistov na vedu sú ich názory na poznanie a pravdu, ale aj na praktické konanie a život. Preto ich východiskovými pojmami vo filozofii vedy sú pojmy skúmanie a skúsenosť.

Celé dielo Ch. S. Peircea môžeme študovať ako „filozofiu vedy“ (Moore 1993), ale pre jeho koncepciu je kľúčový pojem skúmania (namiesto pojmu poznania). Veda je skúmanie, v ktorom (ako pri každom skúmaní) ide o redukciu neurčitosti ľudských pre-

svedčení (ich „upevňovanie“), o postup od neistoty k istote, o znižovanie miery pochybností, o vyjasňovanie ideí či pojmov. Kľúčovou otázkou v každom skúmaní je metóda, od ktorej závisia výsledky. Peirce rozlišuje niekoľko metód, z ktorých len jednu pokladá za „pravú“ a nazýva ju „vedeckou“, na rozdiel od metód „upnutosti, autority a apriorizmu“ (Peirce 1877/1998). Vedecká metóda stojí na tomto fundamentálnom predpoklade: „Jestvujú reálne veci, ktorých charakter je celkom nezávislý od našich názorov na ne; tieto reálie pôsobia na naše zmysly podľa ustálených zákonov a hoci sú naše vnemy také rozličné, ako sú naše vzťahy k predmetom, sme schopní využitím výhody zákonov percepcie a uvažovaním zistiť, ako veci naozaj a pravdivo sú; a ktorýkoľvek človek, ak má dostatočnú skúsenosť a dôkladne o nej uvažuje, dôjde k jedinému pravdivému záveru. Nová koncepcia, o ktorej sa tu hovorí, je koncepcia reality“ (Peirce 1877/1998, 70). Je to Peirceov princíp realizmu v jeho filozofii vedy, ktorý predpokladá realitu ako predmet, ale aj výsledok skúmania. Ak ide o myšlienkové skúmanie (alebo o myslenie ako súčasť akéhokoľvek skúmania) – a to je prípad vedeckého skúmania –, je dôležité, aby jeho výsledok bol tiež reálny. To možno dosiahnuť tak, že nájdeme metódu testovania a overovania takého skúmania, ktorého výsledkom sú idey, pojmy, presvedčenia, tvrdenia, teórie, slovom všetky produkty myšlienkového skúmania. Tie sú však podľa Peircea „pravidlom konania, skrátka návykom“ na vedenie konania ako niečoho „hmatateľného a praktického“. V tom sa ukazuje „praktický rozdiel“ myslenia ako takého (Peirce 1878/1998, 79-81). Praktické tu znamená reálne – to, čo sa odohráva v empirickej realite vďaka tomu, že sme s realitou v kontakte prostredníctvom praktickej činnosti (napr. empirického skúmania). Peirceovi tu teda ide o to, aby výsledky každého skúmania (aj toho najabstraktnejšieho, myšlienkového) boli v kontakte s realitou, konfrontovali sa s ňou, pretože iba tak nachádzajú svoj zmysel. Táto praktická konfrontácia sama osebe je skúsenosť, pozorovanie, vyhodnotenie a dôkaz (kladný alebo záporný). Takto Peirce našiel svoju maximu pragmatizmu, podľa ktorej treba v konečnom dôsledku hľadať „praktické dôsledky“, aké prináša skúmanie vrátane toho, keď výsledkom skúmania je nejaký pojem (Peirce 1878/1998, 82). Prirodzene, skôr než tieto praktické dôsledky reálne dosiahneme, môžeme si ich v mysli predstavovať, anticipovať, koncipovať a formulovať v jazyku.

Hlavnou logickou metódou skúmania je podľa Peircea abdukcia. Je to kreatívna metóda formulovania hypotéz, pri ktorej používame odhad a intuíciu (Peirce 1931 – 1935, 5.171). Všeobecná logická forma abdukcie je táto (Peirce 1931 – 1935, 5.189): „Pozorujeme prekvapujúci fakt C; keby A bolo pravdivé, tak C by bolo samozrejmé; preto existuje dôvod predpokladať, že A je pravdivé.“ Takýchto hypotéz môžeme mať ľubovoľný počet. Nasleduje ich selekcia prostredníctvom racionálnej a ekonomickej procedúry (nie všetky hypotézy má zmysel testovať). Samo testovanie tkvie v logickej dedukcii dôsledkov (predikcií), vyplývajúcich z hypotéz. Tretím krokom je empirické testovanie týchto dôsledkov za použitia indukcie. Poznanie je až výsledkom (produktom) celého procesu a jeho dosiahnutie je relatívnym koncom skúmania. Pravda je stabilné presvedčenie, ktoré na konci skúmania nikto nevie vyvrátiť, resp. ktoré už ďalšie skúmanie nevyvracia (Peirce 1931 – 1935, 5.569; 6. 485). Pravda mimo reálneho procesu skúmania neexistuje, preto

tradičný pojem korešpondenčnej pravdy stráca zmysel. Peirceov naturalistický a konsenzuálny pojem pravdy nie je relativizmus ako protiklad k jeho realizmu.

Každé skúmanie ako ľudská činnosť je omylné (princíp falibilizmu) a zahŕňa aj akceptáciu plurality (existuje množstvo rôznych skúmaní), aj existenciu rozporných výsledkov skúmania. Iba za týchto predpokladov môže skúmanie ako hľadanie pravdy, teda odhaľovanie a korekcia omylov, pokračovať. Skúmanie – podľa Peircea autenticky motivované láskou k pravde – musí zostať otvorené, aby dospelo k svojmu výsledku. Odtiaľ pochádza Peirceovo prvé pravidlo rozumu: „Nestojte v ceste skúmaniu“ (Peirce 1931 – 1935, 1.135).

Ďalším základným atribútom skúmania u Peircea je komunita (princíp komunalizmu). Vedecké skúmanie je svojou povahou spoločenská, nie individuálna činnosť (Peirce 1931 – 1935, 5.311). Nejde však o iba o prostý fakt, že každé vedecké skúmanie je skúmaním v komunite, ale o to, že komunita vedcov plní regulatívnu funkciu. Skutočným subjektom vedeckého skúmania je komunita, nie jednotlivec, a v konečnom dôsledku vedecká komunita je tou najvyššou (kompetentnou) autoritou, ktorá rozhoduje o výsledku skúmania, a teda aj o tom, čo sa pokladá za vedeckú pravdu (Misak 2004; Bergman 2009).

Koncepcia vedy W. Jamesa – filozofa a vedca so srdcom umelca (Višňovský 2010) – bola v mnohom odlišná od Peirceovej, a to najradikálnejšie tam, kde išlo o povahu filozofie. James na vyššie uvedený list Peircea odpovedal v tom zmysle, že vo vede existuje riziko „umŕtvenia“, fixácie pohybu a zvečňovania toho, čo je ustavičným „prúdom života“ v premenách a vo vzťahoch (Perry 1996, 292-293). Vidieť toto riziko vedeckého dogmatizmu a rigidity (mechanizmu, fyzikalizmu) je úloha filozofie.

James takisto začínal ako vedec (lekár fyziológ a psychológ). K filozofii dospel cez problémy poznávania ľudskej duše a subjektivity (Ja), ktoré ho fascinovali. Tu sú korene jeho motivácie dať každé poznanie do služieb aj tých najintímnejších problémov človeka, ktorými sú práve problémy vedomia a svedomia, sebauvedomenia a viery, sebarealizácie a zmyslu života. Jeho doménou sa stali humanitné vedy. Aj napriek tomu, že vo svojich *Princípoch psychológie* (1890/1981) hovoril o psychológii ako o prírodnej vede. Vedu chápal celostnejšie a dynamickejšie – priam symbolicky to vyjadruje jeden z kľúčových pojmov jeho psychológie – „prúd vedomia“, resp. „prúd myslenia“ (James 1890/1998). Na tomto príklade by sme mohli zoširoka demonštrovať, že tak ako v prúde vedomia a myslenia zostávajú na okrajoch „neostré“ fenomény, tak aj vedecky exaktný popis má svoje hranice.⁵ James chápal vedu ako jeden zo spôsobov popisu fenoménov sveta, ktorý nemožno univerzalizovať, pretože nezachytáva všetko. Ďalšie formy kultúrnych praktík (filozofia, umenie, náboženstvo, zdravý rozum) by potom nemali miesto v kaleidoskope duchovného života. Hrozil by jednostranný intelektualizmus alebo senzualizmus. James bol otvorený pluralista, keď písal: „Zdravý rozum je lepší pre jednu oblasť života, veda pre druhú, filozofický kriticismus pre tretiu... Práve teraz, ak tomu dobre rozumiem, sme

---

⁵ Iným príkladom je karteziánsky pojem introspekcie, bez ktorého si James psychológiu ako vedu nevedel predstaviť.

vo filozofii vedy, ktorú zastávajú ľudia ako Mach, Ostwald a Duhem, svedkami zvláštneho návratu k zdravému rozumu a jeho pohľadu na materiálny svet. Podľa týchto učiteľov nijaká hypotéza nie je pravdivejšia než iná v tom zmysle, že by bola presnejšou kópiou reality. Všetky sú iba našimi spôsobmi rozprávania a sú porovnateľné iba z hľadiska svojho použitia“ (James 1907/1998, 236). Už predtým si ujasnil, že každá špeciálna veda je partikulárna, je to „fragment pravdy, vytrhnutý z celku sveta výlučne na účely praktickej efektívnosti. *Divide et impera*“ (James 1892/1983, 271). Preto aj veda musí mať svoje hranice.

Druhou Jamesovou doménou bola široko poňatá etika vedy. Ako filozof slobodnej a melioristickej vôle veriť v dobro človeka a sveta kládol otázku, kto rozhoduje o vede? Alebo veda má rozhodovať o nás? Vedecký determinizmus tu nie je dobrým pánom. Nemali by sme zabúdať, že veda je naším ľudským nástrojom a tam, kde prekračuje svoje hranice (pretože jej to dovoľíme alebo to dokonca požadujeme, prípadne si to neuvedomujeme), sa začínajú iné problémy: „Vedecké spôsoby myslenia nám poskytujú taký rozsah praktického ovládania prírody, ktorý výrazne prevyšuje starý spôsob ovládania, založený na zdravom rozume. Tento proces sa zrýchľuje, takže nikto nemôže rozpoznať hranicu; môžeme sa dokonca obávať, že človek môže zničiť svoje *bytie* vlastnými silami...“ (James 1907/1998, 234). Nie čisto vedecké, ale morálne hľadisko dobrého života má rozhodovať o tom, ako a kde použiť vedu. Úlohou filozofie, resp. etiky vedy je skúmať a formulovať tieto hodnoty dobrého života a v ich kontexte vidieť aj vedecký pokrok: „Vede... treba stále pripomínať, že jej ciele nie sú jedinými cieľmi a že uniformná kauzalita, ktorú využíva a na ktorú má právo, môže byť súčasťou širšieho poriadku, o ktorom nevie povedať vôbec nič“ (James 1890/1981, 1179). Moc vedy nie je fatálna, je to len naša voľba, a „ašpirácia byť „vedecký“ je... idol kmeňa súčasnej generácie“, ktorý treba korigovať „ako jednostranný subjektívny záujem“ (tamže, 1236). Nie je to „objektívna zákonitosť“. „Populárna predstava, že veda je vnútená mysleniu *ab extra* a že naše záujmy nemajú nič spoločné s touto konštrukciou, je úplne absurdná“ (tamže, 1260). James ako humanista jasne videl, ako nás veda oddeľuje a odtrháva od prírody, ako je moderný vedecký obraz sveta, ktorý je materialistický a mechanistický, nezlučiteľný s našou emocionálnou ľudskou stránkou. Veda nie je neutrálna, ale je neosobná, keď v mene objektivity poznania nihilizuje osobnosť a jej život. Filozofia musí pomôcť riešiť tento kľúčový problém moderného sveta. Filozofické (ontologické) riešenie tkvie okrem iného v koncepcii „radikálneho empirizmu“, teda v poňatí skutočnosti ako otvoreného a pluralitného „prúdu skúsenosti“, v ktorom navzájom súvisia rozmanité druhy vedeckej a mimovedeckej skúsenosti. Žiadna z nich nie je privilegovaná v tom zmysle, že by bola „bližšie“ ku skutočnosti – všetky sú jej súčasťou a majú svoju funkciu v ľudskom živote. „Funkčnosť“, ktorú idey musia mať, aby boli pravdivými, znamená konkrétnu fyzickú alebo duševnú, skutočnú alebo možnú funkčnosť. Túto funkčnosť musia idey jedna po druhej potvrdzovať v konkrétnej skúsenosti“ (James 1909/1998, 224-225). Ak je pravda (vrátane vedeckej) vlastnosťou nášho myslenia a ak kritériom pravdy je zhoda tohto myslenia so skutočnosťou, tak pravdu nemôžeme dosiahnuť ani overiť inak ako „funkčnosťou ideí v skúsenosti“. Pretože jediná skutočnosť, o zhodu s ktorou ide, je „skutočnosť našej skúsenosti“. Starý

dualizmus skutočnosti ako objektívnej a skúsenosti ako subjektívnej je v Jamesovom radikálnom empirizme prekonaný (James 1971).

Pre Johna Deweyho bola veda nielen inštrumentom riešenia problémov, ale aj nádejou na lepšie usporiadanie spoločnosti, a to osobitne v kontexte demokracie (Kitcher 2011). V dôsledku tohto filozofického postoja k vede a demokracii si vyslúžil titul „filozof vedy a slobody“ (Hook 1950). Jeho kritici mu však vyčítali neoprávnený sociálny optimizmus, rovnako ako sociálne inžinierstvo, najmä ak k tomu pridali jeho filozofiu technológie, ktorú väčšmi než novopozitivistí nemohli stráviť filozofii kritickéj teórie či Heidegger (Hickman 1992). Deweyho filozofia vedy sa zafixovala pod nie veľmi prítiaživým pojmom „instrumentalizmus“, ktorý zvädza k tomu, že veda je a má byť len inštrumentom kontroly a predvídania.

Ide tu o jeden z prípadov filozofického nedorozumenia. Tam, kde Deweymu išlo o jasné rozlíšenie prostriedkov a cieľov v ľudskom živote a konaní, jeho kritici tvrdili, že mu ide väčšmi o prostriedky ako o ciele. Nič nemôže byť ďalej od Deweyho filozofických intencií, ktoré akcentovali primárnosť cieľov pred prostriedkami, keď vo svojej logike zdôvodňoval ich jednotu (Dewey 1938/1986). Primárnosť cieľov je daná ich hodnotou a určuje aj hodnotu prostriedkov. Ak je veda prostriedkom pre ľudské ciele, jej hodnota tkvie v tom, akými spôsobmi napomáha tieto ciele dosahovať. V čom však tkvie sama hodnota ľudských cieľov, teda toho, čo ľudia chcú a potrebujú pre svoj život? To je otázka, o ktorej L. N. Tolstoj povedal, že je mimo vedy, pretože veda nám neodpovedá na otázku o zmysle života. Dewey však celkom nesúhlasil, pretože ani ľudské ciele nie sú mimo vedy, a veda – konkrétne humanitné a spoločenské vedy, ktoré nazýval „morálne vedy“ –, majú o nich čo povedať. Práve toto je ich doména: ciele a hodnoty ľudského konania.

Veda bola pre Deweyho natoľko fascinujúci fenomén, že vo svojej autobiografickej eseji *Od absolutizmu k experimentalizmu* (1930/1984) napísal, že jeho celoživotnou motíváciou vo filozofii bolo riešiť práve vzťah medzi empirickou vedou a morálnou filozofiou, teda medzi poznaním a hodnotami, a pokúsiť sa o ich syntézu. Pýtal sa, „ako máme akceptovať vedu a pritom zachovať ľudské hodnoty“ (Dewey 1929/1984, 41). Podobne ako James videl, že dualizmus vedy (ako objektívneho poznania) a hodnôt (ako subjektívnych preferencií) je falošný. Neskôr, keď už pomaly bilancoval, ale napriek tomu sa chcel pozerieť do budúcnosti, napísal: „Dnes je úlohou filozofov podporovať a ďalej rozvíjať metódy skúmania v humanitnej a morálnej oblasti... Jeho absencia zrejme vysvetľuje prevládajúci stav sveta, ktorý je v neistote, napätí, nespokojnosti a sváre. (...) To, čo sa dosiahlo v rozvoji metód skúmania vo fyziológii a fyzike, je teraz naliehavé rozšíriť aj na humanitné a mravné problémy“ (Dewey 1949/1998, 479). Ukazoval, že v ére vedy, ktorej pokrok je ohromujúci, ale jeho dôsledky ambivalentné a dvojtvárne, nám chýba poznanie a pochopenie tohto pokroku, čo znamená, že „vedecký výskum je stále neúplný, nezavŕšený vo svojom vývoji a veľmi dôležitú prácu vo vede bude treba ešte len vykonať“ (Dewey 1949/1998, 481). Táto práca čaká na filozofov a humanitných vedcov, aby pomáhali „uvedomiť si to, o čo ľudsky ide“ v „novej dobe, keď problémy vyplývajú z prírodných vied...“ (Dewey 1949/1998, 483-484). Deweyho instrumentalizmus nemá nič spoločné so

scientizmom či utilitarizmom. Veda bola preňho hodnotou, ale nie jedinou ani najvyššou. Vždy ju vnímal v kontexte ďalších hodnôt, významov a cieľov, ktorými ľudia utvárajú život. Žiadne poznanie, a teda ani veda neexistuje mimo hodnôt, pretože ľudia nemôžu vystúpiť zo sveta hodnôt. Z tohto hľadiska sú všetky vedy – aj prírodné – „morálnymi vedami“, pretože nám umožňujú chápať svet, v ktorom žijeme. Práve rehabilitáciu hodnôt, ktoré moderná veda pomohla nihilizovať, označil za najnaliehavejší a najhlbší problém moderného života (Dewey 2012).

Deweyho filozofiou vedy je „empirický naturalizmus“ (Dewey 1928/1988), ktorého základom sú pojmy skúsenosť a skúmanie. Nadväzuje na Peircea a rozvíja logiku výskumnej praxe. Východiskom je problémová situácia (situácia nejasnosti, neistoty, neurčitosti, zmätku). Nevieme, v čom je problém, preto začíname skúmať. Potom nastupuje druhá fáza skúmania – intelektualizácia problému. V nej si ujasňujeme, v čom problém spočíva, čím sa situácia mení z problémovej na definovanú, pochopenú, no ani zďaleka nie vyriešenú. Treťou fázou je ďalšie skúmanie s cieľom riešiť daný problém. Hľadáme oporné, relatívne stabilné prvky, formulujeme hypotetické návrhy riešení. Vo štvrtej fáze tieto návrhy myšlienково testujeme, zvažujeme, v mysli hodnotíme možné hypotetické riešenia. Poslednou, piatou fázou je experimentálne overovanie zvoleného hypotetického riešenia. Ak výsledky takého praktického testu súhlasia s výsledkom uvažovania, riešenie je správne. Vraciame sa znova do situácie relatívnej bezproblémovosti. Ale aj vtedy, keď náš experiment nepotvrdil hypotézu a nevraciam sa do tohto stavu, je to pozitívny výsledok, pretože vieme, že treba hľadať inde, teda začať overovať ďalšiu hypotézu. Tento postup je metódou riešenia životných a praktických problémov, nielen vedeckých a teoretických, pretože druhé sú variáciou prvých. Medzi vedou a životom, praxou a teóriou – a teda aj medzi metódami ich riešenia – je podľa Deweyho zásadná kontinuita. Jeho filozofia vedy nie je zúžená len na imanentnú reflexiu vedy ako takej. Ak filozofia vedy „pracuje výlučne v rámci kontextu vytváranom vedami, ignoruje ich životný kontext. Miesto vedy v živote, miesto jej špecifického predmetu v širšej schéme predmetov skúsenosti je oveľa zásadnejšia funkcia filozofie, než len reflexia uzavretá do vedy ako takej“ (Dewey 1931/1985, 19-20).

„Kultúrny naturalizmus“ ako jadro pragmatistickej filozofie vedy (namiesto záveru). Najrešpektovanejšou paradigmatou vo filozofii vedy je realizmus, resp. vedecký realizmus (Bhaskar 2008).⁶ Všetky ostatné prístupy – inštrumentalizmus, konštruktivizmus, pluralizmus, relativizmus, interpretativizmus, perspektivizmus, fenomenalizmus a pod. – sú označované ako „antirealizmus“, s výnimkou naturalizmu, ktorému sa však vyčítajú iné aspekty. Pragmatizmus bol od svojho vzniku označovaný práve niektorou

---

⁶ Realizmus je koncepcia, vychádzajúca z tradičného dualizmu subjektu a objektu, podľa ktorého objekt vedeckého skúmania existuje nezávisle od subjektu a jeho úlohou je tento objekt poznať taký, aký je „sám osebe“, teda „objektívne“ bez subjektívnych skreslení (Okasha 2002, 58-76). Vedecký realizmus k tomu dodáva, že to platí aj pre objekty, ktoré nie sú empiricky pozorovateľné (Ladyman 2002, 8). V jadre tohto prístupu je problém pravdy, resp. vedeckej pravdy, ktorá sa chápe ako cieľ (zmysel) vedy. Tým je poznanie reality takej, aká je sama osebe, bez poznávajúceho subjektu a mimo neho.

z týchto „nálepiek“, prípadne viacerými (alebo všetkými), a to aj napriek tomu, že jeho zakladateľ Ch. S. Peirce bol jasným realitom a mnohí ďalší po ňom prišli s konceptom „pragmatistického realizmu“ (Westphal 2014).

Filozofia pragmatizmu je však najmä antidualistická, preto podľa nej realizmus nevyklučuje inštrumentalizmus ani konštrukcionizmus, a už vôbec nie naturalizmus. Preto niektorí autori hovoria o pragmatistickej filozofii vedy ako o „realistickom naturalizme“ či „naturalistickom realizme“ (Williams 2007; Pihlström 2012). Ak zhrnieme základné charakteristiky filozofie vedy klasického pragmatizmu, podľa ktorých veda je: 1. riadené, metodické skúmanie, vykonávané špecializovanou komunitou (Peirce); 2. jedna z kultúrnych foriem, ktorá má slúžiť na pochopenie a riešenie ľudských problémov (James); 3. kľúčová moderná spoločenská inštitúcia (Dewey), tak sa dá povedať, že veda je socio-kultúrna praktika, v ktorej ide o utváranie a reprodukciu podmienok pre ľudský život a rozvoj spoločnosti prostredníctvom systematickej produkcie poznania.⁷ Z tohto hľadiska veda nemá len spoločenské pozadie, funkcie či dôsledky. Veda ako taká je spoločenská činnosť a jeden z druhov spoločenskej praxe. Nie je „vonkajšia“ voči praxi a spoločnosti, a preto ani neutrálna a mimohodnotová. Vždy sa vykonáva v konkrétnom historickom hodnotovom rámci a vždy je realizáciou hodnôt, a to nielen vlastných (interných, epistemických), ale takisto kultúrnych a spoločenských hodnôt. Vzťah vedy a spoločnosti nie je transcendentný, ale imanentný. Žiadne poznanie – tým väčšmi nie vedecké – sa neodohráva v abstraktnom, izolovanom karteziánskom subjekte, ale vždy v komunite bádateľov v konkrétnej situácii s konkrétnymi metódami, cieľmi atď. Takýto typ filozofie vedy najlepšie vystihuje Deweyho termín „kultúrny naturalizmus“ (Dewey 2012, 293-294), ktorý spája to, že vedu tvorí systém kauzálnych interakcií s prírodou (naturalizmus) v integrácii so systémom sémantických interakcií v rámci spoločnosti (kultúra).

Literatúra

- ALMEDER, R. (2017): Pragmatism and Science. In: Pihlström, S. (ed.): *Pragmatism and Objectivity. Essays Sparked by the Work of Nicholas Rescher*. New York: Routledge, 72-97.
- BERGMAN, M. (2009): *Peirce's Philosophy of Communication*. London: Continuum.
- BHASKAR, R. (2008): *A Realist Theory of Science*. Abingdon and New York: Routledge.
- CALCATERRA, R. (ed.) (2011): *New Perspectives on Pragmatism and Analytic Philosophy*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- CORNFORTH, M. (1953): *Na obranu filozofie proti pozitivizmu a pragmatizmu*. Praha: SNPL.
- DEWEY, J. (1925/1988): Experience and Nature. In: Dewey, J.: *The Later Works, 1925 – 1953, vol. 1*. Carbondale, IL: Southern Illinois University. Press.
- DEWEY, J. (1929/1984): The Quest for Certainty. In: *The Later Works, 1925 – 1953, vol. 4*. Carbondale, IL: Southern Illinois University. Press.
- DEWEY, J. (1930/1984): From Absolutism to Experimentalism. In: Dewey, J.: *The Later Works, vol. 5*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 147-160.
- DEWEY, J. (1931/1985): Context and Thought. In: Dewey, J.: *The Later Works, vol. 6*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 3-21.

⁷ K takejto filozofii vedy dospel súčasný neopragmatizmus, ktorý bude predmetom samostatnej štúdie.

- DEWEY, J. (1938/1986): *Logic: The Theory of Inquiry*. In: Dewey, J.: *The Later Works, vol. 12*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- DEWEY, J. (1949/1998): *Budúcnosť filozofie v našej ére vedy (Jej rola nikdy nebola väčšia)*. In: Višňovský, E. – Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. Storočia, zv. 1*. Bratislava: IRIS, 474-484.
- DEWEY, J. (2012): *Unmodern Philosophy and Modern Philosophy*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- GIERE, R. – RICHARDSON, A. W. (eds.) (1996): *Origins of Logical Empiricism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HAACK, S. (ed.) (2006): *Pragmatism Old & New*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- HARDCASTLE, G. L. – RICHARDSON, A. (ed.) (2003): *Logical Empiricism in North America*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HICKMAN, L. (1992): *John Dewey's Pragmatic Technology*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- HICKMAN, L. (2011): *Science and Technology*. In: Pihlström, S. (ed.): *The Continuum Companion to Pragmatism*. London: Continuum, 101-111.
- HOOK, H. (ed.) (1950): *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom*. New York: Barnes and Noble.
- JAMES, W. (1890/1981): *Principes of Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- JAMES, W. (1890/1998): *Prúd myslenia*. In: Višňovský, E. – Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus Malá antológia filozofie XX. Storočia, zv. 1*. Bratislava: IRIS, 182-205.
- JAMES, W. (1892/1983): *A Plea for Psychology as a Natural Science*. In: Burkhardt, F. H. – Bowers, F. – Skrupskelis, I. K. (ed.): *Essays in Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 270-277.
- JAMES, W. (1907/1998): *Pragmatizmus a zdravý rozum*. In: Višňovský, E. – Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. Storočia, zv. 1*. Bratislava: IRIS, 226-237.
- JAMES, W. (1909/1998): *Pragmatizmus a radikálny empirizmus*. In: Višňovský, E. – Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. Storočia, zv. 1*. Bratislava: IRIS, 224-225.
- JAMES, W. (1971): *Essays in Radical Empiricism and a Pluralistic Universe*. New York: E. P. Dutton and Co.
- KITCHER, P. (2011): *Science in a Democratic Society*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- LADYMAN, J. (2002): *Understanding Philosophy of Science*. London and New York: Routledge.
- LEWIS, C. I. (1941/1970): *Logical Positivism and Pragmatism*. In: *Collected Papers*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- MENAND, L. (2002): *The Metaphysical Club*. London: Flamingo.
- MISAK, CH. (ed.) (2004): *The Cambridge Companion to Peirce*. Cambridge: Cambridge University Press, 92-112.
- MISAK, CH. (ed.) (2007): *New Pragmatists*. Oxford: Clarendon Press.
- MISAK, CH. (ed.) (2013): *The American Pragmatists*. Oxford: Oxford University Press.
- MISAK, CH. (ed.) (2016): *Cambridge Pragmatism. From Peirce and James to Ramsey and Wittgenstein*. Oxford: Oxford University Press.
- MLADENVIČ, B. (2017): *Kuhn's Legacy: Epistemology, Metaphilosophy, and Pragmatism*. New York: Columbia University Press.
- MOORE, E. C. (1993): *Charles S. Peirce and the Philosophy of Science*. Tuscaloosa, AL: The University of Alabama Press.
- NEWTON-SMITH, W. H. (ed.) (2000): *A Companion to the Philosophy of Science*. Oxford: Blackwell Publishers.
- OKASHA, S. (2002): *Philosophy of Science. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- PEIRCE, CH. S. (1931 – 1935): *The Collected Papers, vols. I-VI*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- PEIRCE, CH. S. (1877/1998): Upevňovanie viery. In: Višňovský – E., Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. Storočia*, zv. 1. Bratislava: IRIS, 58-73.
- PEIRCE, CH. S. (1905/1998): What Pragmatism Is. In: *The Essential Peirce. Selected Philosophical Writings. Volume 2 (1893 – 1913)*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 331-345.
- PERRY, R. B. (1996): *The Thought and Character of William James*. Nashville and London: Vanderbilt University Press.
- PIHLSTRÖM, S. (2012): Toward Pragmatically Naturalized Transcendental Philosophy of Scientific Inquiry and Pragmatic Scientific Realism. *Studia Philosophica Estonica*, 5, 2, 79-94.
- PIHLSTRÖM, S. – STADLER, F. – WEIDTMANN, N. (eds.) (2017): *Logical Empiricism and Pragmatism*. Dordrecht: Springer.
- PRADO, C. G. (ed.) (2003): *A House Divided. Comparing Analytic and Continental Philosophy*. Amherst, NY: Humanity Books.
- REYNOLDS, A. (2002): *Peirce's Scientific Metaphysics. The Philosophy of Chance, Law and Evolution*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- RICHARDSON, A. (2008): Philosophy of Science in America. In: Misak, Ch. (ed.): *The Oxford Handbook of American Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- STADLER, F. (ed.) (1993): *Scientific Philosophy: Origins and Developments*. Dordrecht: Springer.
- STADLER, F. (ed.) (1993): *The Vienna Circle and Logical Empiricism*. New York: Kluwer.
- STADLER, F. et al. (ed.) (2010): *The Present Situation in the Philosophy of Science*. Dordrecht: Springer.
- STADLER, F. (2015): *The Vienna Circle: Studies in the Origins, Development and Influence of Logical Empiricism*. Heidelberg: Springer.
- UEBEL, T. (1992): *Overcoming Logical Positivism From Within*. Amsterdam and Atlanta, GA: Rodopi.
- UEBEL, T. (2015): American Pragmatism and the Vienna Circle: The Early Years. *Journal for the History of Analytical Philosophy*, 3, 3, 1-35.
- VIŠŇOVSKÝ, E. (2010): Filozof a vedec so srdcom umelca (K 100. výročiu úmrtia W. Jamesa). *Filozofia*, 65, (5), 440-448.
- VIŠŇOVSKÝ, E. (2014a): *Nové štúdie o pragmatizme a neopragmatizme*. Bratislava: Veda.
- VIŠŇOVSKÝ, E. (2014b): Peirceova maxima pragmatizmu. *Filozofia*, 69 (4), 307-317.
- WESTPHAL, K. R. (ed.) (2014): *Realism, Science, and Pragmatism*. Abingdon and New York: Routledge.
- WILLIAMS, M. (2007): Naturalism, Realism and Pragmatism. *Philosophic Exchange*, 37 (1), 2-71.
- WOOTTON, T. (2015): *The Invention of Science. A New History of the Scientific Revolution*. London: HarperCollins Publishers.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0510 *Veda, spoločnosť, hodnoty. Filozofická analýza ich vzájomných väzieb a interakcií*.

Emil Višňovský
 Katedra filozofie a dejín filozofie
 Filozofická fakulta UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 01 Bratislava 1
 Slovenská republika
 e-mail: emil.visnovsky@uniba.sk